



כָּאן - עד תיבות 'כבוכבי השמים', דברי תלמיד - אלו דברי משה  
 אל ה', ומכאן ואילך - מתיבות 'וכל הארץ הוֹאת' ואילך, דברי הרב  
 - אלו דברי ה', שכאן חזר הקב"ה והשיב למשה שהוא מקבל את  
 תפילתו, שכל הארץ הוֹאת אשר אמרתי כבר לאבות שאתן אותה,  
 אכן אתן אותה לזרעם, ולא אכלה אותם.  
 תירוץ נוסף: ורבי שמואל בר נחמני אמר, אלו ואלו דברי תלמיד  
 - כל הפסוק הוא דברי משה, אלא הטעם שנאמר 'אשר אמרתי' ולא  
 'אשר אמרת', כך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של  
 עולם, הדברים שאמרת לי לך אמור אותם להם לישראל בשמי,  
 כמו שאמר ה' למשה בשעה שנגלה אליו בסנה' לך ואספת את זקני  
 ישראל ואמרת אליהם וגו', ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ  
 הנכעני והחתי והאמורי והפרזי והחוי והיבסי, אל ארץ ובת חלב  
 ודבש' (שמות ג טו-יז), דברים אלו הולכתי ואמרתי להם בשמי, ועכשיו  
 שאתה רוצה לכלותם ולא להנחילם את הארץ, מה אני ואומר להם  
 על כך שאני מקיים דברי. זהו הפירוש בלשון 'אשר אמרתי',  
 כלומר, אשר אמרתי לישראל בשמי.  
 הגמרא דורשת תפילה אחרת של משה, לאחר חטא המרגלים: לאחר  
 חטא המרגלים רצה ה' לכלות את ישראל, ואמר משה לה', אם  
 תכלם, יאמרו הגויים 'מפלתי יכולת ה' להביא את העם הזה אל  
 הארץ אשר נשבע להם, וישחטם במדבר' (במדבר יד טז). שואלת  
 הגמרא: מפני מה כתוב בלשון 'יכולת ה'' 'יכול ה'' מיפני ליה,  
 שהוא לשון זכר. משיבה הגמרא: אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני  
 הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם, עכשיו יאמרו אומות העולם,  
 תישש בחו של הקב"ה בנפיקת, שהיא חלשה בטבעה, ואינו יכול  
 להציל את ישראל ולהביאם לארץ, ולכן הרגם במדבר. אמר הקדוש  
 ברוך הוא למשה, מדוע לחשוש שיאמרו כן, והלא כבר ראו נסים  
 ונבואות שעשיתי להם - לישראל על הים. אמר משה לפניו, רבוננו  
 של עולם, עדיין יש להם אפשרות לומר, למלך אחד, יכול ה'  
 לעמוד כנגדו ולנצחו, ולכן ניצח את פרעה על הים, אבל לשלשים  
 ואחד מלכים שבארץ כנען, אינו יכול לעמוד כנגדם ולנצחם, ואינו  
 יכול להכניס את ישראל לארץ.  
 אמר רבי יוחנן, מנין שחור הקדוש ברוך הוא והודה לו למשה,  
 שנאמר (שם פסוק ב) 'ויאמר ה' סלחתי בדברך'. והני דבי רבי  
 ישמאל, בדבריך שאמרת שכך יאמרו אומות העולם, אכן עתידים  
 אומות העולם לומר כן, וכדי שלא יאמרו זאת, אני סולח לישראל.  
 מסיימת הברייתא: אשרי תלמיד שרבו מודה לו.  
 לאחר שאמר הקב"ה 'סלחתי כדברך', הוסיף ואמר למשה (שם פסוק  
 כא) 'ואולם חי אני'. אמר רבא אמר רב יצחק, מלמד, שאמר לו  
 הקדוש ברוך הוא למשה, משה, החייתני בדברך, כלומר, על ידי  
 שאמרת שיאמרו הגויים 'מבלתי יכולת ה'', וסלחתי כדברך, בה  
 גרמת שאומות העולם יכירו שאני חי וקיים, ולא יאמרו 'מבלתי  
 יכולת ה' וגו'.  
 הגמרא דורשת תפילה אחרת של משה: דרש רבי שמלאי, לעולם  
 יבדר אדם תחילה שכתו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך יתפלל  
 ויבקש צרכיו. מנלן, ממשא, דבתיב כשמשה מספר לישראל כיצד  
 ביקש מו' להכנס לארץ (דברים ג כג), 'ואתחנן אל ה' בעת ההיא',  
 ובתיב בפסוק שלאחריו (שם פסוק כד), 'ה' אליהם, אתה תחלות  
 להראות את עבדך את גדלך ואת רדך תחוקה, אשר מי אל  
 בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכנבואותיך', ובתיב בתריה  
 (שם פסוק כד) 'אעברה נא ואראה את הארץ הזוהי וגו'. הרי שסידר  
 משה תחילה שכתו של מקום, והוכיר את גדולתו ואת ידו החזקה,  
 ורק אחר כך התפלל וביקש להיכנס לארץ.  
 (סימן) לזכירת המימרות הבאות בגמרא, מעשי"ם צדק"ה קרפ"ן  
 בה"ן תענית" מנע"ל בר"ל.

לעצמו ולא בקש עליהם רחמים. שהיה טוב בעיניו הגדולה  
 שהבטיחו ה' ויאעשה אותך לגוי גדול, ולכך לא ביקש עליהם רחמים  
 שיתקיימו.  
 הגמרא דורשת את הלשון 'ויחל משה' האמור לגבי חטא העגל:  
 נאמר בתפילת משה על ישראל לאחר שחטאו בעגל (שם פסוק יא),  
 'ויחל משה את פני ה' אלהיו, ויאמר, למד ה' יחרה אפך בעמך וגו'.  
 מהו ויחל משה, אמר רבי אלעזר, מלמד שעמד משה בתפלה  
 לפני הקדוש ברוך הוא, עד שהחליהו להקב"ה. כלומר, שהפציר בו  
 והרבה עליו דברים.  
 ורבא אמר, פסוק זה מלמד שעמד משה בתפילה עד שהפר לו  
 לקב"ה נדו - את דיבורו שאמר להשמיד את ישראל, כשאמר (שם  
 פסוק ט) 'ואכלם'. ומנין ש'יחל' הוא מלשון הפרת נדרים, כתיב הקא  
 'יחל', ובתיב הקם, לגבי נדרים (במדבר ל א) 'לא יחל דברו', פירוש  
 שלא יחלל את דיבורו ויעשהו חולין, כשלא יקיימנו. ואמר מר  
 פסוק זה נדרש כך, הוא אינו יחלל את דיבורו, אבל אחרים מחלין  
 לו, ומבטלים את נדו, ומכאן סמך להתרת נדרים מן התורה. הרי  
 שלשון זו מורה על התרת והפרת הנדר.  
 ושמואל אמר, מלמד, שמסר משה עצמו למיתה עליהם. שלשון  
 'ויחל' נדרש בלשון 'חלל'. כלומר, משה ביקש שימיתנו הקב"ה  
 תחתיהם. שנאמר לאחר מכן, שביקש משה על ישראל (שמות לב לב),  
 'ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת'. והיינו, שמשה ביקש שימחה  
 ה' את שמו מספר החיים וימית אותו, במקום להעניש את ישראל.  
 אמר רבא אמר רב יצחק, מלמד, שמשה החלה עליהם - הניח על  
 ישראל מדת רחמים. שלשון ויחל' נדרשת מלשון החלה והנחה.  
 ורבנן אמרי, מלמד, שאמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו  
 של עולם, חולין הוא לך מעשות בדבר הזה להשמיד את ישראל,  
 ולא לסלוח להם. שלשון 'ויחל' נדרשת מלשון 'חולין'.  
 ברייתא בענין זה: נאמר (שם לב א), 'ויחל משה את פני ה'. תניא,  
 רבי אלעזר הגדול אומר, מלמד, שעמד משה בתפלה לפני  
 הקדוש ברוך הוא, עד שאחזתו למשה אחילו. שואלת הגמרא: מאי  
 אחילו. משיבה הגמרא: אמר רבי אלעזר, אש של עצמות. שואלת  
 הגמרא: מאי אש של עצמות. משיבה הגמרא: אמר רבי, הוא  
 החולי הקרא אשתא דגרמי - קדחת העצמות.  
 הגמרא נמשכה לדרוש את תפילתו של משה בחטא העגל: נאמר  
 (שם פסוק יא), 'וכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדך אשר נשבעת  
 להם כך, ותדבר אליהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ  
 הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעלם'. שואלת הגמרא: מאי  
 'כך'. משיבה הגמרא: אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקדוש  
 ברוך הוא, רבוננו של עולם, (אלמלא) [אלמלי] - אילו נשבעת  
 להם בשמים ובארץ, הייתי אומר, בשם שמים וארץ בטלים, כך  
 שבועתך בטלה. ועכשיו שנשבעת להם בשם הגדול, כמו  
 שמצאנו שנשבע ה' לאברהם בעקידת יצחק בלשון 'בי נשבעתי'  
 (בראשית כב ט), כלומר שנשבע לו בשמו הגדול, אם כן, מה שמך  
 הגדול חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתך קיימת  
 לעולם ולעולמי עולמים, ולכן תקיים את שבועתך לאבות ואל  
 תכלה את ישראל.  
 דורשת הגמרא את המשך הפסוק: 'ותדבר אליהם, ארבה את  
 זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן  
 לזרעכם ונחלו לעלם'. מקשה הגמרא: האי' - לשון זו) 'אשר אמרתי'  
 אינו מבואר לכאורה, הלא 'אשר אמרתי' מיפני ליה - היה לו לומר  
 'אשר אמרת' בלשון נוכח, שהרי לא מצאנו שנשבע ה' אל האבות  
 בלשון זו, שיתן להם את הארץ 'אשר אמרתי', ואם כן אין לפרש שכל  
 זה הוא מדברי ה' אל האבות, אלא לכאורה משה הוא שאמר כן לה',  
 ולמה לא אמר בלשון נוכח. מתרצת הגמרא: אמר רבי אלעזר, עד

הגמרא מביאה כמה מאמרים בענין מעלת התפילה והתענית: אמר רבי אלעזר גדולה תפלה יותר ממעשים טובים. שהרי אין לך גדול במעשים טובים יותר ממשא רבינו, ואף על פי כן לא נענה אלא בתפלה. שמשא רבינו רצה להיכנס לארץ ולראות אותה, ולא עמדו לו מעשיו הטובים לזכות לכהן, אלא רק על ידי תפילתו נענה לו הקב"ה, שאף על פי שלא יכנס לארץ מכל מקום יראה אותה. שניאמר (דברים ג כב) כאשר ביקש משה להיכנס ולראות את הארץ, אמר לו ה' אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, וסמיך ליה - ונאמר בסמיכות לפסוק זה, 'עלה ראש' המעשה ושא עיניך ומה וצפנה ותימנה ומרחה וראה בעיניך' וגו' (שם פסוק כז). ויש לדרוש את סמיכות הפסוקים כן, 'דבר הזה עלה ראש הפסגה', כלומר בדבר תפילה זו שהתפללת, נתרציתי להראות לך את הארץ מראש הפסגה. הרי שעל ידי התפילה זכה משה לראות את הארץ, ולא הועילו לו מעשיו הטובים לבדם.

ואמר רבי אלעזר גדולה תענית יותר מן הצדקה. מאי טעמא, זה (תענית) בגופו, וזה (צדקה) בממונו.

ואמר רבי אלעזר גדולה תפלה יותר מן התרומות. שניאמר בתוכחה שמוכיח ישעיהו את ישראל (ישעיהו א יא), 'למה לי רב זבחיכם' אמר ה', 'וכתיב לאחר מכן (שם פסוק טו), 'ובפרשכם פניכם אעלים עיני מכם, גם כי תרבו תפלה אינני שמע' וגו'. וממה שהוצרך להוסיף זאת, למדנו שהתפילה גדולה יותר מן הקרבנות, שמחמת כן היה מקום לומר, שאף על פי שאינו חפץ בקרבנותינו, מכל מקום רוצה הוא בתפילתנו.

אגב, מובאת דרשה נוספת בפסוק 'ובפרשכם פניכם' וגו': אמר רבי יוחנן, כל בהן שהרג את הנפש, לא ישא את כפיו לברך את ישראל, שניאמר (שם) 'ובפרשכם פניכם אעלים עיני מכם' וגו', 'יריכם דמים מלאי'. הלשון 'ובפרשכם פניכם' נדרשת על נשיאת כפים בברכת כהנים, וכיון שהקב"ה מעלים עיניו מפרישת הכפים משום שהידיים מלאות דם, למדנו שאין נשיאת כפים של שופכי דמים רצויה לפני הקב"ה.

מטוהן שהביאה הגמרא את הפסוק 'גם כי תרבו תפלה אינני שמע', מביאה הגמרא מאמרים נוספים מענין זה: ואמר רבי אלעזר, מיום שהרב בית המקדש נגעלו שערי תפלה שבשמים, ואין תפילותינו באות לפניו. שניאמר (איכה ג ח) בקינה על החורבן, 'גם כי אזעק ואשוע שתם תפלת'. מוסיף רבי אלעזר: ואף על פי ששערי תפלה נגעלו, מכל מקום שערי דמעה לא נגעלו, שכאשר מורידים לפניו דמעות בתפילה, הדמעות נראות לפניו. שניאמר (תהלים לט יא), שדוד המלך מתפלל לפני ה', 'שמעה תפילתי ה' וישועתי האזינה, אל דמעתי אל תחרש'. ומכך שלבני תפילה ביקש דוד על עצם השמיעה, ישמע ה' את תפילתו, ואילו לבני דמעה לא ביקש שיראה את דמעותו, אלא ביקש רק שתתקבל לפניו ולא יחרש למולה, למדנו שלעולם הדמעה נראית לפניו, וצריך רק לבקש שגם התקבל בקשת דמעות. עוד בענין געילת שערי תפילה: רבא, כשהיה רוצה לגזור תענית על הציבור כדי לצעוק ולהתפלל על הצרות, לא גזר תעניתא ביזמא דעיקבא - ביום המעונן, משום שניאמר (איכה ג מד) בקינה על החורבן, 'כפותה בענין לך מעבור תפלה'. פירושו, שהקב"ה שם את הענן למסך בינו לבין ישראל כדי שלא תעבור התפילה אליו. ולכן לא גזר רבא תענית ביום המעונן.

מאמר נוסף בענין ההפסקה בין ישראל לבין ה': ואמר רבי אלעזר, מיום שהרב בית המקדש, נפסקה - נעמדה הפסקה של חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים. שניאמר (יחזקאל ד א) לגבי מה שאמר הקב"ה ליחזקאל קודם חורבן הבית, לחזקו צורה של ירושלים עם מצור עליה, והוסיף לצוות לו, 'ואתה קח לך מחבת ברזל ונתתה אותה קיר ברזל בינד ובין העיר' וגו', כאילו אתה צר עליה. והרי זה לאות ולסימן לבני ישראל שנפסקה חומת ברזל בין הקב"ה לבנינו, שכן יחזקאל עומד במקום הקב"ה, שהוא שלוחו ונביאו.

מאמר נוסף בענין התפילה: אמר רבי חנין, אמר רבי חנינא, כל המאריך בתפלתו, אין תפלתו חוזרת ריקם. מנא לן, ממשא

רבינו, שעל ידי שהאריך בתפילה נתקבלה תפילתו. שניאמר (דברים ט כב) בתפילת משה אחר חטא העגל, 'ואתפלל אל ה' ואמר, אדני אלהים, אל תשחת עמך' וגו'. וכתוב בתריה - ונאמר לאחר מכן (שם י ט), 'אנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים לילה וישמע ה' אלי גם בפעם ההוא לא אבה ה' השחיתך'. הרי שעל ידי שהאריך משה בתפילתו ארבעים יום וארבעים לילה שלא ישחית ה' את עמו, נתקבלה תפילתו.

מקשה הגמרא: איני - האם כך הוא, שהמאריך בתפילתו אין תפילתו חוזרת ריקם, והא אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל המאריך בתפלתו ומעיין בה - ומצפה שעל ידי הארכתו תיעשה בקשתו, ולבסוף בא לידי כאב לב, שניאמר (משלי יג יב), 'תוחלת ממושבה מוחלת לב', ולשון 'תוחלת' נדרשת מלשון חילוי ותפילה, כלומר, המתפלל תפילה ממושבת וסבור שמחמתה תיעשה בקשתו, לסוף אין בקשתו נעשית, וזהו כאב לב כשארם מצפה ואין תאוותו באה. מוסיף רבי יוחנן, מאי תקנתיה - מדי תקנתו, יעסוק בתורה, ועל ידי זה תיעשה בקשתו, ולא יבא לכאב לב מחמת ציפיית חינום.

שניאמר בסיומו של אותו פסוק (שם), 'ועין תיים תאנה באה, ואין עין תיים' אלא תורה, שניאמר (משלי יד יז) 'עין תיים היא למחויקים בה'. למדנו, שאם יעסוק ב'עין תיים' שהיא התורה, תבא תאוותו. על כל פנים למדנו מדברי רבי יוחנן שהמאריך בתפילה אין תפילתו מתקבלת, וזה סותר למה שאמר רבי חנינא שאין תפילתו חוזרת ריקם.

מתרצת הגמרא: לא קשיא, הא - דברי רבי יוחנן הם באופן המאריך בתפילתו וגם מעיין בה, כלומר, שעל ידי שמאריך בתפילה ומתאמץ בה הוא מצפה וסבור שתתקבל בקשתו, ולכן אין תפילתו מתקבלת, כיון שהוא סומך על תפילתו וחכיותו, ובא לידי כאב לב. והא - דברי רבי חנינא הם באופן המאריך בתפילתו ולא מעיין בה, שאינו מצפה שתתקבל תפילתו, ובאופן זה אין תפילתו חוזרת ריקם.

מאמר נוסף בענין ריבוי התפילה: אמר רבי חמא רבי חנינא, אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה, יחזור ויתפלל. שניאמר (תהלים כו יד), 'קנה אל ה' חוק ויאמין לכה, וקנה אל ה'". כלומר גם אם קוית והתפללת ולא התקבלה תפילתך, מכל מקום התחוק ואמץ ליבר ואל תפסיק להתפלל, אלא קנה אל ה' והתפלל שוב.

הגמרא מוסיפה לדרוש את הפסוק 'קנה אל ה'": הנו רבנו, ארבעה דברים צריכין חוק, שיתחוק בהם האדם תמיד בכל כוחו, ואלו הן, תורה, ומעשים טובים, תפלה, ודרך ארץ - אומנותו של אדם, או שאר דברים שדרכו לעסוק בהם. מבאר הרבייתא: תורה ומעשים טובים מנין, שניאמר (יהושע א ז), שהקב"ה אמר ליהושע לאחר מות משה, 'רק חוק ויאמין מאד לשמר' (ו) לעשות ככל התורה' וגו', ואת הכפילות 'חוק ויאמין' יש לדרוש, 'חוק' בתורה, 'ויאמין' במעשים טובים. הרי למדנו שתורה ומעשים טובים צריכים חיווק ואימוץ. ממשיכה הרבייתא ומבארת: תפלה מנין, שניאמר (תהלים כו יד) 'קנה אל ה' חוק ויאמין לכה, וקנה אל ה'". הרי למדנו שהתפילה צריכה חיווק ואימוץ. דרך ארץ מנין, שניאמר (שמואל ב יב), כאשר יצאו יואב שר צבא דוד ואחיו אבישי להלחם בארם ובבני עמון, אמר יואב לאבישי, 'חוק ונתחוק בעד עמנו וגו' ובעד ערי אלהינו וזה יעשה הטוב בעיניו. הרי שאנשי המלחמה צריכים חיווק למלחמתם, וכמו כן כל אדם צריך חיווק לדרך ארץ, והיינו אומן לאומנותו, וסודר לסחורתו, וכדומה.

הגמרא חוזרת לענין חטא העגל, ודרשת פסוק נוסף שיש בו ענין זה: נאמר בדברי הנחמות, שהקב"ה מדבר לישראל ואומר (ישעיהו מט יד), 'אתמך ציון עובדי ה', וה' שבתני'. שואלת הגמרא: היינו עובדי ה' וישנו שכוחה - הלא 'עובדי' ו'שכוחה' ענין אחד הן, ומדו כפול הלשון. משיבה הגמרא: אמר ריש לקיש, אמרה בנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם, דרך העולם הוא, שכאשר אדם נושא אשה שניה על [לאחר] אשתו הראשונה, עדיין הוא זוכר מעשה הראשונה, ואינו שוכח אותה, ואילו אתה, עובדתי, ובנוסף גם שכתתני.

47 כן לוי, המתפלל צריך לשהות שעה אחת לאחר תפלתו במקום  
 48 התפילה. שנאמר (שם קמ"ד) 'אך צדיקים יודו לשמך, ושבו ישרים  
 49 את פניהם'. כלומר, בתחילה מודים ומתפללים לשמו, ואחר כך  
 50 יושבים ושוהים לפניו. מביאה הגמרא אחרת כדבריו: תניא נמי  
 51 הכי, המתפלל צריך שישעה שעה אחת קודם תפלתו, ושעה אחת  
 52 לאחר תפלתו. קודם תפלתו מנין, שנאמר (שם) 'אשרי יושבי  
 53 ביתך, ואחר כך עוד יהללך סלה'. ולאחר תפלתו מנין, דכתיב  
 54 'אך צדיקים יודו לשמך, ושבו ישרים את פניהם'.  
 55 הגמרא מביאה ברייתא בענין השהייה של חסידים הראשונים: תנו  
 56 רבנן, חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת קודם התפילה,  
 57 ומתפללין שעה אחת, והזוהין ושוהין שעה אחת לאחר התפילה.  
 58 שואלת הברייתא: וכי מאחר שהיו שוהין ועוסקים תשע שעות בכל  
 59 יום בתפלה, שבכל אחת משלושת התפילות היו שוהים ועוסקים  
 60 במשך שלש שעות, אם כן תורתך היאך היתה משתמרת בליבם,  
 61 ומלאכתן היאך היתה נעשית לצורך פרנסתם, והלא נשאר להם רק  
 62 זמן מועט בכל יום לעסוק בהן. משיבה הברייתא: אלא מתוך  
 63 שחסידים הם, מסייע הקב"ה בידם, ותורתם משתמרת בתוך לבם,  
 64 שלא היו שוכחים את תלמודם, וכן מלאכתן מתבררת, ואין צריכים  
 65 לעסוק בה הרבה.  
 66 שנינו במשנה: העומד בתפילה, אפילו המלך שואל בשלומו, לא  
 67 ישיבנו. הגמרא מבארת באיזה אופן נאמר דין זה: אמר רב יוסף, לא  
 68 שנו אלא למלכי ישראל, שהתפללו אינו מסתכן במה שאינו משיב  
 69 להם, אבל למלכי עכו"ם, שאם לא ישיב להם יש לחשוש שיהרגוהו,  
 70 פוסק מתפילתו ומשיב להם.  
 71 מקשה הגמרא: מיתבי, שנינו ברייתא, המתפלל 'שמונה עשרה',  
 72 וראה אנם - אדם שעלול להרוג בא כנגדו, או שראה קרון  
 73 - עגלה בא כנגדו ועלול לפגוע בו, לא יהא מפסיק, אלא מקצר  
 74 בתפילתו ועולה. הרי שגם בשעת הסכנה אין להפסיק בתפילה אלא  
 75 יש לקצרה, ולא כדברי רב יוסף שלמלכי עכו"ם יפסיק. מתרצת  
 76 הגמרא: לא קשיא, הא - הברייתא מדברת באופן דאפשר לו לקצר  
 77 בתפילתו לפני שיבוא אליו האנס או הקרון, כגון שעומד בסוף  
 78 התפילה, שיפסיק לגמור את התפילה בקצרה לפני שיבוא. ולכן  
 79 קצר, ואם לאו, שלא יפסיק לגמור תפילתו אף אם יקצר, פוסק,  
 80 ובאופן זה אמר רב יוסף את דבריו.  
 81 הגמרא מביאה מעשה בענין זה: תנו רבנן, מעשה בחסיד אהרן  
 82 שהיה מתפלל בדרך. בא שר אהרן ונתן לו שלום, והחסיד לא  
 83 החזיר לו שלום. המתין לו השר עד שפיים תפלתו. לאחר שפיים  
 84 תפלתו, אמר לו השר, ריקא - ריקא, וקלא כתוב בתורתכם (דברים  
 85 ד טו, 'רק השמר לך ושמר נפשך מאד, וכן כתיב (שם פסוק טו),  
 86 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', ונלמד מזה, שצריך להישמר מן  
 87 הסכנה, ואם כן בשנתתי לך שלום למה לא תחזיר לי שלום, הלא  
 88 אם הייתי חותך ראשך בסיוף - בחרב, מי היה תובע את דמך  
 89 מזרי, ונמצא שבוה שלא החזרת לי שלום הכנסת עצמך לסכנה.  
 90 אמר לו אותו חסיד, המתן לי עד שאפסיק בךברים. אמר לו  
 91 החסיד, אילו היית עומד לפני מלך בשך ודם, ובאותה שעה בא  
 92 חברך ונתן לך שלום, האם היית

1 השיב הקב"ה לכנסת ישראל, אמר לה הקדוש ברוך הוא, בתי,  
 2 שנים עשר מלכות - קבוצות גדולות של כוכבים - בראתי בך קיע,  
 3 ועל כל מלך בראתי לו שלשים חיל - ראשי גייסות וחבורות  
 4 חלוקות, כלומר שבכל מלך יש שלושים שרים הקרויים חיל, והם  
 5 ממונים על קבוצות חלוקות של כוכבים, ועל כל חיל וחיל בראתי  
 6 לו שלשים לגיון - שם של שרים הממונים על קבוצות חלוקות  
 7 שבתוך מחנה החיל, והם פחותים במעלה מהחילו, ועל כל לגיון  
 8 ולגיון בראתי לו שלשים רהטון - שם של שרים הממונים על  
 9 קבוצות חלוקות שבתוך מחנה הלגיון, והם פחותים במעלה  
 10 מהלגיונים, ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלשים קרטון  
 11 - שרים פחותים במעלה מהרהטון, הממונים על קבוצות בתוך מחנה  
 12 הרהטון, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלשים גסטרין - שרים  
 13 פחותים במעלה מהקרטון, הממונים על קבוצות בתוך מחנה  
 14 הקרטון, ועל כל גסטרין וגסטרין בראתי לו שלש מאות וששים  
 15 וחמשה אלפי רבוא כוכבים, כנגד ימות החמה, וכולן לא בראתי  
 16 אלא בשבילך - בשביל כנסת ישראל, וכיצד את אמרת עובדני  
 17 ושבתני. כלומר, הלא כל הבריאה נבראה בשבילך, ואיך עלה על  
 18 דעתך שעובדתי ושכחתיך.  
 19 הגמרא ממשיכה ודורשת את תשובת הקב"ה: נאמר בפסוק שאחריו  
 20 (שם פסוק טו), 'התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה, גם אלה תשכחה  
 21 ואנכי לא אשכחך'. דורשת הגמרא: בלשון 'התשכח אשה עולה' יש  
 22 רמז לעולה וקרבן, שכן אמר הקדוש ברוך הוא לכנסת ישראל,  
 23 בלום - האם אשכח את עולות אילים ופטריו רמים - בכורות  
 24 הבהמה שהקרבת לפני במדבר.  
 25 הגמרא דורשת את המשך הפסוק: אמרה כנסת ישראל לפניו, רבנו  
 26 של עולם, הואיל ואין שכחה לפני פסא כבודך, וכמו שאמרת  
 27 שלא תשכח את הקרבנות שהקרבתי במדבר, שמא לא תשכח לי  
 28 את מעשה העגל. אמר לה הקב"ה, גם אלה תשכחה, כלומר,  
 29 אשכח חטא זה. שתיבת 'אלה' נדרשת על חטא העגל, שכן ישראל  
 30 אמרו על העגל 'אלה אלהיך ישראל' (שמות לב ד), אמרה כנסת ישראל  
 31 לפניו, רבנו של עולם, הואיל ויש שכחה לפני פסא כבודך,  
 32 שתשכח לי את חטא העגל, שמא תשכח לי את מעשה סיני,  
 33 שקיבלתי לקיים את התורה ואמרת, 'נעשה ונשמע'. אמר לה  
 34 הקב"ה, 'ואנכי לא אשכחך', כלומר, לא אשכח לך את מעשה סיני.  
 35 שתיבת 'ואנכי' נדרשת על מתן תורה בסיני, שכן כך פתח הקדוש  
 36 ברוך הוא את עשרת הדברות, 'אנכי ה' אלהיך' (שם ב ג). מסיימת  
 37 הגמרא: והיינו - וזהו מה דאמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא, מאי  
 38 דכתיב 'גם אלה תשכחה', זה מעשה העגל, 'ואנכי לא אשכחך',  
 39 זה מעשה סיני.  
 40 שנינו במשנה (לעיל ל): חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת  
 41 קודם התפילה במקום שבאו להתפלל, ואחר כך מתפללים. מבררת  
 42 הגמרא: מנא הני מילי. משיבה הגמרא: אמר רבי יהושע בן לוי,  
 43 דאמר קרא (תהלים פד ח), 'אשרי יושבי ביתך עוד יהללך סלה',  
 44 ו'שיבה' מתפרשת מלשון 'שיהוי', כלומר, בתחילה צריך לשבת  
 45 ולשהות בבית ה', ורק אחר כך ראוי להללו ולהתפלל לפניו.  
 46 הגמרא מוסיפה שצריך לשהות גם לאחר התפילה: ואמר רבי יהושע